

Odnos religioznosti, stavova o nacionalizmu i o rodnim ulogama s postmaterijalističkim vrijednostima splitskih srednjoškolaca

Petra SINOVIĆ

*Podstrana, Hrvatska
sinovic.p@gmail.com*

Boris MILAVIĆ

*Zavod za antropološku kineziologiju, Kineziološki fakultet, Sveučilište u Splitu,
Hrvatska
boris.milavic@kfst.hr*

Vesna TRUT

*Hrvatsko vojno učilište »Dr. Franjo Tuđman«, Zagreb, Hrvatska
vesna.trut@morh.hr*

Inglehartova modernizacijska teorija pretpostavlja da s društveno-ekonomskim razvojem dolazi i do promjena vrijednosti te se nakon duljeg razdoblja ekonomskog rasta uspostavlja postupni prijelaz s materijalističkih na postmaterijalističke vrijednosti. Cilj ovog istraživanja, koje se temelji na toj teoriji, bio je utvrditi odnos skupa varijabli što su ga činile religioznost, stavovi o nacionalizmu i o rodnim ulogama s postmaterijalističkim vrijednostima splitskih srednjoškolaca. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 427 splitskih srednjoškolaca, 269 učenica i 158 učenika, prosječne dobi 17 godina. Iz rezultata proizlazi kako u ispitanom uzorku prevladava mješoviti tip vrijednosti (materijalističkih i postmaterijalistički). Između učenica i učenika utvrđene su statistički značajne razlike u mjerenim varijablama zbog čega su sve analize provedene odvojeno po spolu. Višestrukom regresijskom analizom utvrđeno je kako je model s postmaterijalističkim vrijednostima kao ishodišnom varijablom statistički značajan i kod srednjoškolki i kod srednjoškolaca. Diskriminativnom analizom dodatno je utvrđeno da religioznost i stavovi statistički značajno diskriminiraju skupine srednjoškolaca obaju spolova s različito izraženim stupnjem postmaterijalističkih vrijednosti (u poduzorku učenica najviše religioznost i stavovi o rodnim ulogama, a u poduzorku učenika najviše stavovi o nacionalizmu i stavovi o rodnim ulogama). Temeljni su nalaz ovog istraživanja utvrđene razlike između učenika i učenica na mjerama religioznosti i ispitanih stavova, kao i razlike u odnosima

tih mjera s prihvaćanjem postmaterijalističkih vrijednosti. Postmaterijalističke vrijednosti u višem stupnju prihvaćaju učenice koje su manje religiozne, kao i učenici koji manje prihvaćaju stavove o nacionalizmu.

Ključne riječi: Inglehartova modernizacijska teorija, nacionalizam, postmaterijalizam, religioznost, rodne uloge, srednjoškolci

1. Uvod

Vrijednosti se mogu definirati kao društveno-povijesno uvjetovane tvorevine koje stvaraju individualnu, skupnu ili društvenu svijest. Nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture (Čulig, Fanuko i Jerbić, 1982). Vrijednosti nisu fiksne ni stalne, nego su promjenjive i ovise o društvenom kontekstu (Ilišin, 2011). No, njihova društvena važnost ovisi (i) o tome kako ih istraživači definiraju i koje im značenje pridaju. Različiti teorijski pristupi unutar sociologije pridaju vrijednostima različita značenja (Ritzer, 1997). Strukturni funkcionalisti, osim što naglašavaju zajednički kulturni sustav, smatraju da u društvu, kako bi opstalo, i na individualnoj razini mora postojati zajednički sustav vrijednosti. Smatraju kako bi se na taj način mogle osiguravati stabilnost, smislenost i predvidljivost društvenih situacija. U Parsonsovoj teoriji, o postojanju zajedničkih i općih vrijednosti ovisi društveni poredak (Abercrombie, Hill i Turner, 2008). One su obvezujuće i shvaćaju se kao standard prema kojem se odabiru ciljevi djelovanja. Veza između društvenih i osobnih sustava ostvaruje se internalizacijom u procesu socijalizacije. Prema tome, funkcionalisti smatraju da je društveni poredak moguć upravo zbog zajedničkih normi i vrijednosti, dok ih teoretičari poput K. Marxa i M. Webera stavljaju u drugi plan, a naglasak stavljaju na moć i vlast – odnosno prisilu (Abercrombie, Hill i Turner, 2008). Tako za Immanuela Wallerstina, Marxaova nastavljača, vrijednosti nemaju nikakav značaj iznad osobnog i odabir bilo kojega konceptualnog okvira prema njemu je politički izbor (Abbott, 2001).

U ovom su radu vrijednosti sagledane unutar (post)tranzicijskog konteksta, u kojem je došlo do njihovih promjena. Sam pojam tranzicije uobičajeno se označava kao prijelaz iz socijalističkoga društvenog uređenja u društveno uređenje tržišne ekonomije i privatnog vlasništva. Taj se proces krajem 20. i početkom 21. stoljeća događao u svim zemljama koje su doživjele raspad socijalističkog uređenja, no u Hrvatskoj je bio posebno otežan Domovinskim ratom devedesetih godina 20. stoljeća (Županov, 2011 [1995]).

»Kontekst novonastale nacionalne države, uspostavljene raspadom jugoslavenske federacije, rata, razaranja, nacionalne euforije i otvorenog naci-

onalizma pokazat će se odlučnim u evoluciji hrvatskog tipa kapitalističkog tržišnog društva» (Franičević, 2002:5). Tranziciju u (izvan)institucionalnom smislu obilježile su korupcija, nepotizam, državni klijentelizam i instumentalizacija države u partikularne svrhe. Zbog jačanja takvoga (patrimonijalnog) tipa vlasti, krajem devedesetih godina 20. stoljeća hrvatska je društvena stvarnost bila obilježena ekonomskom recesijom, produbljivanjem društvenih nejednakosti te sukobima (Franičević, 2002). Kao i u ostalim postsocijalističkim zemljama, u Hrvatskoj se stvara »novi sloj« sastavljen od nove političke elite i »novih bogataša«, a najveći teret preobražaja i teških ekonomskih prilika podnijeli su niži slojevi društva: umirovljenici, nezaposleni, radništvo i seljaštvo (Cvjetičanin i Katunarić, 1998). Zajedno sa stvaranjem »novog sloja« srednji sloj siromaši, a zbog posljedica rata pojavljuje se specifičan niz skupina u nepovoljnom položaju: prognanici, izbjeglice, veterani i invalidi rata i članovi obitelji poginulih u ratu (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007).

Tranzicija nije donijela samo političke promjene, nego i promjene vrijednosti. S obzirom na okolnosti tranzicije Puzić i Bezinović (2011), preuzimajući pojam tranzicije od Brunnbauera, kažu kako je riječ o »moralnom vakuumu«. Drugim riječima, odbacivanje socijalističkih vrijednosti nije pratila uspostava novih i poželjnih liberalno-demokratskih vrijednosti (Ilišin, 2011). Razdoblje tranzicije je Hrvatskoj, kao i ostalim bivšim socijalističkim zemljama, trebalo služiti kao doba u kojem će nadoknađivati modernizacijske zaostatke te uspostaviti demokratsko tržišno društvo. Umjesto toga, tranzicija u Hrvatskoj donekle usporava modernizaciju društva i oživljava neke predmoderne vrijednosti, što dovodi do pluralizacije, ali i proturječja, vrijednosti (Cifrić, 1996).

U ovom su radu predstavljeni rezultati istraživanja kojim se nastojalo zahvatiti moguće učinke dijela (post)tranzicijskih promjena koje se odnose na postmaterijalističke vrijednosti i stavove mladih osoba rođenih nakon značajnih tranzicijskih događaja poput uvođenja višestranačkoga političkog sustava i prijelaza na tržišno gospodarstvo te kraja Domovinskog rata.

2. Inglehartova teorija modernizacije

Pojmovi kojima se rad u empirijskom dijelu bavi te ih je potrebno i teorijski objasniti jesu nacionalizam, religioznost i rodne uloge. Dezintegracijom Jugoslavije došlo je do promjena u svim trima dimenzijama. Te promjene mogu se sagledati iz perspektive modernizacijskih procesa. Jedna od

najrazrađenijih modernizacijskih teorija, koja će biti i teorijsko polazište ovog istraživanja, jest Inglehartova modernizacijska teorija (npr. Inglehart i Abramson 1995; Inglehart i Baker 2000; Inglehart i Welzel 2007; Inglehart 2008). Glavna Inglehartova teza jest kako je ekonomski razvitak povezan s promjenama na kulturnom, društvenom i političkom planu. Inglehart dokazuje da industrijalizacija vodi do više razine obrazovanja i zarade, a vremenom se događaju i kulturne promjene kao što su promjene u rodnim ulogama i seksualnim normama te promjene u odnosu prema autoritetu (Inglehart i Baker, 2000). On upozorava da taj proces nije linearan i ne događa se na isti način i istom brzinom u svim društvima, budući da promjene zahtijevaju dulje razdoblje visoke razine gospodarskog napretka. Inglehart i Welzel (2007) smatraju da modernizacija, točnije prelazak industrijskog u postindustrijsko društvo, dovodi i do modernizacije vrijednosti te sukladno tomu uspostavljaju teoriju modernizacije vrijednosti.

Glavna opća teza od koje se polazi i u ovom članku glasi da je razvoj predindustrijskih društava oskudice u smjeru postindustrijskih društava u korelaciji s društvenom transformacijom vrijednosti, koja se odvija u dvjema fazama. U prvoj fazi vrijednosti se mijenjaju od tradicionalnih prema sekularno-racionalnim. Tradicionalne vrijednosti stavljaju veći naglasak na religiju i poštovanje autoriteta te uključuju nižu toleranciju prema, primjerice, pobačaju i razvodu. Nadalje, izražen je nacionalni ponos te je naglašena važnost obitelji. Naglašava se i važnost poštovanja roditelja. Sekularno-racionalne vrijednosti pospješuju toleranciju i sekularno-racionalna uvjerenja utemeljena na znanstvenoj spoznaji (Inglehart i Welzel, 2007; Inglehart, 2008). Druga je faza povezana s prelaskom od vrijednosti opstanka na ekspresivne vrijednosti. Važna komponenta tog prelaska jest polarizacija između materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti (Inglehart i Welzel, 2007) te se upravo na taj aspekt ovo istraživanje usredotočuje.

Prijelaz s materijalističkih na postmaterijalističke vrijednosti odnosi se na međugeneracijski pomak. Naglasak se s ekonomske i fizičke sigurnosti premješta na samoaktualizaciju, slobodu, subjektivno dobro i kvalitetu života. To je kulturni pomak koji se uočava u postindustrijskim društvima u kojima se opstanak podrazumijeva. Veći naglasak stavlja se, nadalje, na zaštitu okoliša, ženska prava te uključenost u politički i ekonomski život. U društvima ekspresivnih vrijednosti etnička se i kulturna raznolikost pozitivno vrednuje te dolazi do promjene u rodnim ulogama (osjetan je pomak prema egalitarnosti u javnom i privatnom životu) i seksualnim normama.

Za razliku od njih, društva koja naglašavaju vrijednosti opstanka njeguju primarno materijalističke vrijednosti, netolerantna su prema strancima, drže se tradicionalne podjele rodni uloga, imaju nisku potporu ravnopravnosti spolova i sklona su autoritativnoj vladavini. Naglasak se smješta na održavanje reda te fizičku i ekonomsku sigurnost (Inglehart i Welzel, 2007: 106). To autori tumače kao način ili pokušaj osiguravanja predvidljivosti u nepredvidljivom svijetu modernosti.

Na Inglehartovu teoriju modernosti oslanjamo se zato što su mladi, koji su predmet ovog istraživanja, odrastali u razdoblju tranzicijskih promjena. Kako je tranzicija trebala biti doba nadoknađivanja modernizacijskih zaostataka koji su stečeni dugim razdobljima socijalizacije unutar socijalističkih vrijednosti, za očekivati je promjenu vrijednosti mladih iz materijalističkih u postmaterijalističke. Vjerojatnije je da će mladi biti spremniji prihvatiti te nove oblike ponašanja nego što su to spremni njihovi roditelji ili djedovi i bake. No, s obzirom na specifičnu situaciju u kojoj se Hrvatska našla u tranzicijskom razdoblju, na djelu je bio i proces retradicionalizacije (Županov, 1995). Taj je proces rezultirao oživljavanjem tradicionalnih i jačanjem materijalističkih vrijednosti te polaganim rastom prihvaćanja nekih postmaterijalističkih vrijednosti (Županov, 1995; Cifrić, 1996), što je dovelo do usporavanja modernizacije hrvatskog društva (Ilišin, 2011). Inglehart i Welzel (2007) ističu kako se na bivše socijalističke zemlje treba gledati različito od ostalih zemalja, jer u njima nije došlo do podizanja standarda života kao u postindustrijskim zemljama. Uz društveno-političku promjenu, Hrvatska je bila pogođena ratom. Retradicionalizacija se stoga mora razumjeti u kontekstu politički induciranog nacionalizma kojim se vlast u Hrvatskoj u to vrijeme služila kako bi mobilizirala javnost i ideološki se legitimirala te se odmicala od socijalističke ideologije. Ratna situacija dodatno je zaoštrila negativne posljedice prelaska sa socijalističkog na kapitalističko društveno uređenje i u tome je razlika između tranzicije koja se odvijala u Hrvatskoj i one koja se odvijala u većini drugih bivših socijalističkih država (Ilišin, 2002).

2.1. Nacionalizam, religioznost i rodne uloge u kontekstu (post)materijalističkih vrijednosti

Nacionalizam se može definirati kao ideologija utemeljena na uvjerenju da ljudi koji dijele karakteristike poput jezika, vjeroispovijesti ili etničke pripadnosti čine zasebnu i osebujnu političku zajednicu (Abercrombie, Hill

i Turner, 2008). Objašnjavajući nacionalizam kojim se Hrvatska vodila devedesetih godina 20. stoljeća, Topić (2009) se koristi podjelom Anthonyja Smitha na zapadni i istočni nacionalizam. Razlika je u tome što nacija i nacionalni identitet na Zapadu uključuju i političku zajednicu koja mora podrazumijevati zajedničke institucije, dok je na Istoku nacija ponajprije etnički pojam i nije ograničena na teritorij. Važno je podrijetlo te se ono mobilizira u svrhu nacionalističkog djelovanja (Smith, 1998). Pritom se poziva na narod, običaje i tradiciju, stoga Topić (2009) zaključuje da se istočni tip nacionalizma može primijeniti na Hrvatsku s početka devedesetih godina 20. stoljeća. Pritom je najvažniji mit o naciji, koji Anthony Smith smatra najrasprostranjenijim mitom suvremenog doba, kao zajednici koja postoji od pamtivijeka, a u suvremenosti se budi kako bi se ponovo vratila u društvo svih ostalih nacija. Nacionalni mit u Hrvatskoj se osnaživao devedesetih godina 20. stoljeća kroz povijesnu indoktrinaciju i javnim manifestiranjem vraćanja tradiciji i tradicijskim vrijednostima (Topić, 2009). Prema Sekuliću (2011), nacionalizam je naglo porastao u doba rata kao reakcija na ratnu situaciju, ali nakon toga se smanjuje.

No, nacionalizam nije jedina vrijednost koja je bila društveno poželjna u to vrijeme. Porast religioznosti također je jedan od fenomena koji su zabilježeni kod zemalja u postkomunističkoj tranziciji. Taj fenomen je važan za hrvatsko društvo zbog toga što religioznost može služiti kao indikator drugih vrijednosti. Tijekom tranzicijskog razdoblja u Hrvatskoj se poticala religioznost različitim mjerama kao što je uvođenje vjeronauka u škole i uključivanje bogoslovnih fakulteta u sveučilišni sustav. U postsocijalističkom razdoblju dolazi i do porasta konfesionalne i religijske identifikacije (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). Također, nakon proglašenja samostalnosti dolazi do jačanja religioznog osjećaja, vjerske prakse i političke aktivizacije vjerskih elita. Županov (2011 [1995]) tvrdi da je takvo ponašanje jedan od oblika retradicionalizacije. Religioznost je važna pri istraživanju vrijednosti mladih zbog toga što je ona dio vrijednosnog sustava i kognitivne interpretacije stvarnosti povezna s društvenom prilagodbom mladih te njihovim stilom i kvalitetom života (Bezinović, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov, 2005).

Religioznost se često povezuje s tradicionalizmom, koji podrazumijeva podčinjavanje autoritetu i prihvaćanje neravnopravnosti među spolovima. Osim toga, često povezuje i s netolerancijom, osobito kad je riječ o etničkoj sferi. U velikom broju istraživanje koja se tiču vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, religioznost se tako povezuje s nacionalizmom. U većini

slučajeva s povećanjem religioznosti raste i »nacionalni ekskluzivizam« (Sekulić i Šporer, 2006; Sekulić, 2011). Inglehart i Welzel (2007) napominju da skup stavova koji se pripisuje tradicionalističkim vrijednostima iz društva neće nestati modernizacijom, naglašavajući da je kulturno naslijeđe društva iznimno trajno i da još uvijek određuje vrijednosti i ponašanja njegovih članova. Iako se ekonomske prilike mijenjaju i građani postaju bogatiji i obrazovaniji, svijet se ne kreće prema uniformiranoj globalnoj kulturi. Stoga ne treba očekivati da će rimokatolička vjera, jedno od naslijeđa suvremenoga hrvatskoga društva, bitno izgubiti na važnosti.

Uz religioznost i stavove o nacionalizmu, u ovom su se istraživanju ispitivali stavovi prema rodnim ulogama. Rodne se uloge jednostavno mogu opisati kao skup očekivanih ponašanja muškaraca i žena (Myers, 1993). Ponašanja su u smislu rodnih uloga pripisana socijalizacijom, točnije rodnim tipiziranjem koje određuje što se u nekoj kulturi smatraju prikladnima (Jugović, 2004). Prema tradicionalnoj podjeli rodnih uloga obiteljski i kućanski poslovi smatraju se ženskim poslom i samim time dijelom ženskog identiteta. Suprotno tomu, uloga aktivnog člana i onoga tko svojim prihodima skrbi o obitelji pripada muškarcu. Prve spoznaje o tipičnim rodnim ulogama i ponašanjima te »jačem« i »slabijem« spolu djeca uče u obitelji. Djecu se uči da tu podjelu prihvate, a sama činjenica što žene, odnosno majke, po pravilu, poučavaju djevojčice takvoj podjeli uloga, pomaže reprodukciji ženske uloge (Tomić-Koludrović i Lončarić, 2006).

U društvima s dugom patrijarhalnom tradicijom, kao što je i hrvatsko društvo, podjela rodnih uloga često se shvaća kao nešto »prirodno«, pa je ženama dodijeljena privatna obiteljska sfera, bliža »prirodi« a muškarcima javna, bliska »kulturi« ili »civilizaciji«, što im u robno-novčanoj privredi omogućuje ulogu hranitelja obitelji (Galić, 2006). Poistovjećivanje žene s prirodom proizlazi iz primarnog uvjerenja ljudske nadmoći nad prirodom i iz dualističkog koncepta zapadne kulture koja je strukturirana na opozicijskim parovima kao što su priroda – kultura i duh – tijelo (Warren, 2006). Kako je duh odvojen od tijela, priroda je odvojena od kulture. Kulturu predstavlja muškarac, koji se usto poistovjećuje s ljudskim bićem i domnom mentalnog (Warren, 2006). Iz povijesne perspektive, muškarci i žene nisu bili promatrani samo kao različiti, nego i kao neravnopravni. U većini društava, kao i kroz povijest, karakteristike, ideje, vrijednosti i poslovi koji se pripisuju ženama po pravilu su bili manje poželjni i manje vrijedni od onih koji se pripisuju muškarcima. Iako se uloge muškaraca i žena razliku-

ju u pojedinim kulturama, nije poznato društvo u kojem bi žene imale više moći (Giddens, 2007).

Tomić-Koludrović i Kunac (2000) navode korijene patrijarhalnih vrijednosti u hrvatskom društvu. Neki od korijena su dugotrajna socijalizacija unutar socijalističkih vrijednosti i dugotrajan utjecaj katoličke crkve. Dugotrajna socijalizacija unutar socijalističkih vrijednosti važna je stoga što je, prema autoricama, to bilo razdoblje u kojem su žene dobile posao izvan kuće, ali proklamirana rodna ravnopravnost u praksi nije zaživjela. Zaposlenje izvan kuće, uz posao majke i supruge, dodalo je još jedan posao i tako žena postaje trostruko opterećenom. Žene to nije učinilo ravnopravnima, nego razmjerno opterećenijima od tradicionalnih žena-kućanica. Raspadom Jugoslavije i napuštanjem socijalističke ideologije, osobito njezinih ateističkih zasada, crkva ponovo počinje zauzimati važnu ulogu u svakodnevnom životu većine građana. Utjecaj katoličke crkve donosi i jačanje (neo)patrijarhalnih vrijednosti i povratak tradiciji, što ženu ponovo zatvara unutar privatne sfere obitelji (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000). Retradicionalizacija, neokonzervativizam i desekularizacija nerijetko su bile i službeno proklamirane, između ostaloga i u školskim udžbenicima. Baranović (2000) analizira sliku žene u osnovnoškolskim i gimnazijskim udžbenicima pa zaključuje kako su žene u usporedbi s muškarcima marginalizirane. Učestalost pojavljivanja žena niža je u odnosu na pojavljivanje muškaraca u više dimenzija. One su rjeđe autorice tekstova i slikovnih priloga te su rjeđe glavni likovi tekstova i metodičkih priloga u udžbenicima. Kad je riječ o autorstvu tekstova, razlika se povećava prema višim razredima osnovne škole, a najveća je u gimnazijskim udžbenicima, što se može povezati sa stavom da su žene bliže djeci. Indikativan je i prikaz žene u udžbenicima, koji je najčešće povezan s ulogom majke. Prema prethodno prikazanom modelu predstavljanja žena u udžbenicima apostrofira se uloga žene kao majke i odgojiteljice smještene u privatnu sferu života.

Unatoč tomu, istraživanja provedena nakon raspada Jugoslavije pokazuju kako stavovi prema rodnim ulogama u Hrvatskoj postaju sve egalitarnijima te rodni konzervativizam ima stalnu tendenciju pada. Čak i u razdobljima kad se nacionalizam i religioznost povećavaju, s rodnim konzervativizmom to nije slučaj. Stoga se, prema Sekuliću (2011), ne može govoriti o potpunoj retradicionalizaciji hrvatskog društva. Također, istraživanje Vlaste Ilišin (2011) pokazalo je da mladi slabije prihvaćaju vrijednosti koje su vezane uz nacionalizam i vjeru, koje se smatraju tradiciona-

lističkim vrijednostima, a više su usmjereni na vlastito samopotvrđivanje i hedonizam, što je u skladu s postmaterijalističkim vrijednostima kako ih opisuje Inglehart. Očito je da istraživanja koja su provedena na mladima ne pružaju jednoličnu sliku retradicionalizacije. Tako Ilišin (2011), koja je analizirala vrijednosne orijentacije mladih u Hrvatskoj u Inglehartovim terminima, smatra da okosnicu vrijednosnog sustava mladih u Hrvatskoj čini mješavina materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti, pri čemu su tradicionalne vrijednosti slabije izražene. I Sekulić (2011) hrvatsku situaciju opisuje u Inglehartovim terminima kao društvo koje s jedne strane ima modernizacijsku tendenciju, a s druge strane proživljava ekonomsku, političku i egzistencijalnu krizu koja ga vuče prema tradicionalizmu.

3. Cilj i hipoteze

Ovim se istraživanjem želi utvrditi kakav je odnos postmaterijalističkih vrijednosti s religioznosti i skupovima stavova o nacionalizmu i o rodnim ulogama na populaciji splitskih srednjoškolaca i srednjoškolki rođenih nakon Domovinskog rata koji su kao adolescenti odrastali u razdoblju kad se situacija na području Balkana stabilizira i kad su se mogle osjetiti tranzicijske promjene, ali ujedno i sigurnost koju Inglehart uzima kao osnovni preduvjet za prelazak s materijalističkih na postmaterijalističke vrijednosti. Na taj će se način informirati i o vrijednostima i stavovima dijela adolescentske populacije Hrvatske, a proučavanje mladih omogućuje dobar uvid u postojeće procese i odnose u društvu istodobno otkrivajući i trendove koji ocrtavaju vjerojatna buduća društvena kretanja (Ilišin i Radin, 2002).

Temeljem postavljenog općeg cilja i dosadašnjih spoznaja definirane su tri hipoteze. Prva je hipoteza vezana uz razlike između učenika i učenica u religioznosti te stavovima prema nacionalizmu i rodnoj ravnopravnosti. Dosadašnja istraživanja pokazuju veću spremnost žena za prihvaćanje egalitarnih rodnih uloga. U istraživanju I. Jugović (2004) utvrđeno je da žene imaju egalitarnije stavove od muškaraca, a u istraživanju D. Bouillet (2004) žene su izrazile veće neslaganje s tradicionalnom podjelom rodnih uloga u obitelji. Uz religioznost i odnos prema nacionalizmu bilježe se dvojaki podatci. U nekim se istraživanjima spol pokazuje statistički značajnim prediktorom za te stavove, a u nekima ne. Ferić (2000) polazi od pretpostavke Anthonyja Smitha da muškarci imaju jače izražen osjećaj nacionalnog ponosa i patriotizma od žena, no u njezinom istraživanju se ne pokazuje razlika u stavovima muškaraca i žena.

H1a: Postoji razlika u stupnju religioznosti između učenika i učenica.

H1b: Postoji razlika u stavovima o nacionalizmu između učenika i učenica.

H1c: Postoji razlika u stavovima o rodnim ulogama između učenika i učenica.

Druga se hipoteza odnosi na razlike između učenika i učenica u postmaterijalističkim vrijednostima. Rezultati istraživanja Pužić i Bezinović (2011) kojim su se istraživale regionalne i rodne razlike u vrijednosnim orijentacijama srednjoškolaca/ki u dvjema hrvatskim županijama utvrđeno je da postoji razlika između mladića i djevojaka u prihvaćanju postmaterijalističkih vrijednosti. Djevojke su u objema županijama (Ličko-senjskoj i Primorsko-goranskoj) više od mladića preferirale postmaterijalističke vrijednosti samorealizacije i osobne autonomije.

H2: Učenice imaju izraženije postmaterijalističke vrijednosti od učenika.

Treća se hipoteza odnosi na očekivanje povezanosti između postmaterijalizma i stavova, odnosno vrijednosti, za koje se pretpostavlja promjena u (post)tranzicijskom razdoblju. Prema Inglehartu i Welzelu (2007) stavovi su jedni od najvažnijih prediktora postmaterijalističkih vrijednosti, a sukladno promjeni vrijednosti predviđaju se i promjene u stavovima koji su vezani za nacionalizam, religioznost i rodne uloge.

H3a: Religioznost je povezana s postmaterijalističkim vrijednostima kod učenika i učenica.

H3b: Sklonost nacionalizmu je povezana s postmaterijalističkim vrijednostima kod učenika i učenica.

H3c: Odnos prema rodnim ulogama je povezana s postmaterijalističkim vrijednostima kod učenika i učenica.

4. Metoda istraživanja

4.1. Sudionici i postupak

Prigodni uzorak ispitanika obuhvatio je ukupno 427 učenika i učenica 3. i 4. razreda srednjih škola grada Splita, a u cilju postizanja što veće heterogenosti uzorka uključeni su učenici/ce iz različitih tipova srednjih škola. Ispitivani su samo učenici i učenice viših razreda srednje škole, jer se pret-

postavlja kako oni, u odnosu na mlađe srednjoškolce/ke, imaju formiranije stavove s obzirom da su stariji od njih i dulje su u obrazovnom sustavu. Obuhvaćene su srednje škole triju usmjerenja: gimnazija, četverogodišnje srednje škole zdravstvenog i turističkog usmjerenja te trogodišnja strukovna škola (obrtnička). Škole su prethodno kontaktirane s molbom za dopuštenje provedbe istraživanja. Anketirani su učenici i učenice trećih i četvrtih razreda kojima su pristup dozvolile uprave škola.

Od ukupnog broja ispitanih sudionika u uzorku je bilo 269 učenica (62,99% uzorka) i 158 učenika (37,01% uzorka). Najveći broj ih pohađa četverogodišnje srednje škole (40,52%), zatim gimnazije (37,94%), a najmanji je broj učenika/ca trogodišnjih škola (21,55%). Uglavnom (58,55%) dolaze iz većeg mjesta (više od 20.000 stanovnika), ali imaju roditelje koji su većinom odrasli u mjestima s manje od 20.000 stanovnika (69,47% majki i 65,34% očeva).

Ispitivanje je provedeno u studenom i prosincu 2014. godine. Ravnatelji srednjih škola u kojima je istraživanje provedeno pregledali su upitnik i upoznali se s ciljevima istraživanja. Odobrili su provedbu istraživanja, upoznali s njim roditelje učenika i od njih ishodili suglasnosti za sudjelovanje malodobnih učenika u istraživanju, a te učenicima je najavljena primjena upitnika. Prije no što su upitnici podijeljeni, pročitana je opća uputa, a učenici su upoznati s ciljevima istraživanja. Upoznati su i s time kako je njihovo sudjelovanje u istraživanju anonimno i dobrovoljno te da mogu odustati od sudjelovanja kad to požele. Poseban razlog za jamčenje potpune anonimnosti pri provedbi ispitivanja bio je taj što su učenici i učenice neka pitanja, pogotovo ona koja se tiču religioznosti i stavova o nacionalizmu, mogli smatrati »osjetljivim« i bilo je važno da na njih mogu odgovarati iskreno. Ispitivanje je provedeno po razrednim odjeljenjima, a niti jedan sudionik koji je započeo ispitivanje nije odustao od sudjelovanja u istraživanju.

4.2. Upitnik

Primijenjeni upitnik sadržavao je tri dijela: ljestvicu osnovnih sociodemografskih podataka učenika i učenica, ljestvicu religioznosti i stavova o nacionalizmu i rodnim ulogama te ljestvicu postmaterijalističkih vrijednosti. Sociodemografski dio upitnik koristio se za prikupljanje osnovnih informacija o sudionicima poput spola, mjesta stanovanja obitelji učenika, mjesta odrastanja učenika i njihovih roditelja te obrazovnog i radnog statusa roditelja.

Dio upitnika za ispitivanje religioznosti, stavova o nacionalizmu i stavova o rodnim ulogama sastavljen je od postojećih ljestvica. Ljestvice za mjerenje stavova o nacionalizmu i rodnim ulogama preuzete su iz rada Duška Sekulića (2011) koji se bavio analizom promjene vrijednosno-ideoloških orijentacija na uzorku hrvatske populacije starije od 18 godina u razdoblju od 1985. do 2010. godine. Spomenuti je rad sinteza rezultata istraživanja vrijednosnih orijentacija provedenih 1985., 1989., 1996., 2004. i 2010. godine i u svim su se godinama istraživanja koristile iste ljestvice. Ljestvica koja mjeri stavove o rodnim ulogama u Sekulićevu je radu (2011) nazvana ljestvicom *rodnog konzervativizma* te je usmjerena na otkrivanje orijentacije vezane uz ravnopravnost među spolovima i rodne uloge. Ljestvica je imala zadovoljavajuću pouzdanosti (Cronbachov α koeficijent iznosio je od 0,72 do 0,82 u svim godinama u kojima se ta ljestvica koristila). Iz istog je istraživanja preuzeta i ljestvica stavova o nacionalizmu, koju Sekulić naziva ljestvicom *nacionalnog ekskluzivizma* jer se odnosi na shvaćanje kako narodi moraju biti odvojeni te da su kontakti među njima kontraproduktivni. Ljestvica je imala uvjetno zadovoljavajuću pouzdanost (Cronbachov α koeficijent iznosio je od 0,61 do 0,70 u godinama kad je ta ljestvica korištena). Ljestvica religioznosti preuzeta je iz rada Bezinović, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimović (2005). Spomenuti je rad predstavio konstrukciju i validaciju te ljestvice na uzorku srednjoškolaca iz dviju hrvatskih županija. Ljestvica se sastoji od pet tvrdnji kojima se ispituju različiti aspekti religioznih kognicija te se naziva sumativnom ili kratkom ljestvicom religioznosti (koeficijent pouzdanosti, Cronbachov α koeficijent, u tom je istraživanju iznosio 0,88).

Sve tri opisane ljestvice u izvornom obliku imaju po pet čestica. S ciljem validacije dvaju ljestvica stavova na uzorku srednjoškolaca (Sekulić /2011/ je svoje ljestvice, naime, višekratno koristio na odraslim ispitanicima), kao i zbog mogućeg poboljšanja njihovih mjernih karakteristika, na objema ljestvicama stavova u ovom su istraživanju dodane nove čestice (više o tome u cjelini Rezultati i rasprava). Ljestvica religioznosti (Bezinović, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimović, 2005) konstruirana je na uzorku adolescenata i imala je dobru razinu pouzdanosti te je primijenjena u svom izvornom obliku. Sve su se ljestvice procjenjivale na ljestvici slaganja Likertova tipa od pet stupnjeva (od 1 = »uopće se ne slažem«, do 5 = »potpuno se slažem«). Veći rezultat na ljestvicama religioznosti i stavova o nacionalizmu označava izraženiju religioznost i nacionalističke

stavove, a veći rezultat na ljestvici rodnih uloga manje odobravanje rodne ravnopravnosti.

Postmaterijalističke vrijednosti mjerene su ljestvicom koja se koristila u istraživanju svjetskih vrijednosti Ingleharta i Abramsona (1995). Sastoji se od tri pitanja u kojima su ponuđena po četiri cilja kojima bi zemlja trebala težiti, a učenici i učenice odabrali su dva i označili ih brojevima 1 i 2 po stupnju njihove važnosti. Na temelju rezultata dobivenih na toj ljestvici u ovom je istraživanju konstruiran *indeks postmaterijalističkih vrijednosti*, pri čemu vrijednosti na toj varijabli predstavljaju kumulaciju intenziteta biranja ciljeva s postmaterijalističkim vrijednostima. *Indeks postmaterijalizma* izračunat je kumulacijom odabira postmaterijalističkih ciljeva te je njegova vrijednost mogla varirati od 0 do 6, pri čemu 6 označava ispitanike koji imaju izražene isključivo postmaterijalističke vrijednosti, a 0 one koji su označili isključivo materijalističke vrijednosti.

4.3. Metode analize podataka

Statističkim postupcima utvrđivane su mjerne karakteristike homogenosti (vezano uz faktorsku strukturu), pouzdanosti i obilježja distribucija rezultata korištenih ljestvica, kako za izvorne, tako i za novim česticama »dopunjene« ljestvice. Nakon toga su na kondenziranim rezultatima ljestvica izračunata deskriptivna obilježja te je primijenjen statistički postupci (t-test) za utvrđivanje razlika među pojedinim skupinama ispitanika. Kondenzirani rezultati na ljestvicama izračunati su na način da se rezultati svih čestica pojedine ljestvice zbroje i potom podijele s brojem čestica te ljestvice, kako bi se mogli uspoređivati rezultati dobiveni na ljestvicama s različitim brojem čestica. U cilju utvrđivanja veza između skupa varijabli primijenjena je višestruka regresijska analiza. Za utvrđenje multivarijatnih razlika između skupina učenika/ca različitih postmaterijalističkih vrijednosti primijenjena je diskriminativna analiza. Za sve statističke obrade podataka korišten je programski paket STATISTICA 8.

5. Rezultati i rasprava

Prije predstavljanja analiza podataka usmjerenih na testiranje postavljenih hipoteza predstavljamo rezultate validacije preuzetih ljestvica kojima se mjerila religioznost te stavovi o nacionalizmu i o rodnim ulogama. Za ljestvicu stavova o nacionalizmu utvrđena je uvjetno zadovoljavajuća pouzdanost (Cronbachov α koeficijent = 0,61). Nakon toga je analiza provede-

na zajedno s uključenom česticom »Ponosan/a sam na svoju naciju«, pri čemu je pouzdanost ljestvice porasla (Cronbachov α koeficijent = 0,64). Za izvornu ljestvicu religioznosti utvrđene su homogenost i razmjerno visok stupanj pouzdanosti (Cronbachov α koeficijent = 0,83). Za izvornu ljestvicu stavova o rodnim ulogama potvrđen je zadovoljavajući stupanj pouzdanosti (Cronbachov α koeficijent = 0,72). Dodavanjem dviju čestica u ovu ljestvicu pouzdanost je dosegla razinu Cronbachova α koeficijenta od 0,77. Dodane su čestice »Očevi nisu sposobni tako dobro kao majke brinuti se o svojoj bolesnoj djeci« te »Muškarci su bolji politički vođe od žena«. Važno je napomenuti kako je za obje »dopunjene« ljestvice utvrđena dobra homogenost (za svaku je ustanovljena jednostavna latentna struktura).

Budući da s dodatnim česticama dopunjene ljestvice bilježe višu pouzdanosti od izvornih ljestvica, opravdano je pretpostaviti kako će njihovo korištenje poboljšati mjerenje stavova učenika/ca. Zato su u daljnjim statističkim postupcima obrade podataka korištene dopunjene ljestvice. U Tablici 1 prikazane su osnovne metrijske karakteristike ljestvica s osnovnim deskriptivnim pokazateljima.

Tablica 1. Aritmetičke sredine i metrijska obilježja ljestvica religioznosti, stavova o nacionalizmu i stavova o rodnim ulogama te indeksa postmaterijalizma

	<i>M</i>	<i>SD</i>	α	<i>D</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Skew</i>	<i>Kurt</i>
<i>nacionalizam</i>	2,76	0,74	0,64	0,06*	1,00	4,80	0,06	-0,22
<i>religioznost</i>	3,55	1,01	0,84	0,14*	1,00	5,00	-0,89	0,15
<i>rodne uloge</i>	2,35	0,73	0,77	0,12*	1,00	5,00	0,55	-0,27
<i>postmaterijalizam</i>	2,94	1,07	–	0,20*	0	6	-0,10	-0,18

M – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija; α – Cronbachov α koeficijent; *D* – koeficijent Kolmogorov-Smirnovljeva testa; * – oznaka statističke značajnosti koeficijenta Kolmogorov-Smirnovljeva testa ($p < 0,05$); *Min* – najmanji prosječni ljestvični rezultat; *Max* – najveći prosječni ljestvični rezultat; *Skew* – mjera zakrivljenosti ljestvične distribucije; *Kurt* – mjera zaobljenosti ljestvične distribucije

Uz prethodno spomenuta zadovoljavajuća obilježja homogenosti i pouzdanosti korištenih ljestvica, obilježja distribucije ljestvičnih rezultata (Kolmogorov-Smirnovljev test normalnosti distribucije rezultata, raspon rezultata te indeksi zakrivljenosti i zaobljenosti distribucije rezultata) pokazuju neujednačene rezultate. No, nalazi indiciraju da je na dobivenih ljestvičnim rezultatima moguća primjena parametrijskih statističkih postupaka u

daljnjoj obradi i analizi podataka. S obzirom na nisku pouzdanost ljestvice stava o nacionalizmu u odnosu na druge dvije ljestvice stavova moguće je pretpostaviti kako veći broj učenika/ca još izgrađuje svoj stav o nacionalizmu. U budućim se istraživanjima stavova tog tipa preporučuje koristiti dopunjene ljestvice, za koje su utvrđene zadovoljavajuće mjerne karakteristike na ovom uzorku učenika/ca srednjih škola, te razvijati ljestvice ciljano usmjerene na adolescentsku populaciju.

Religioznost je kod ispitanih učenika i učenica u prosjeku nešto izraženija od mjerenih stavova nacionalizma i rodnih uloga (aritmetička sredina iznosi 3,55), dok je prihvaćanje tradicionalnih stavova o rodnim ulogama najniže izraženo (s aritmetičkom sredinom od 2,35). Prosječna vrijednost indeksa postmaterijalističkih vrijednosti (2,94) pokazuje kako su vrijednosti ispitivane populacije na granici između materijalističkih i postmaterijalističkih te indicira kako kod ispitanih učenika/ca prevladava mješoviti tip vrijednosti.

Vezano uz testiranje hipoteze H1a–H1c, utvrđene su statistički značajne razlike između učenika i učenica u stavovima o nacionalizmu, religioznosti te stavovima o rodnim ulogama (Tablica 2). Učenici imaju statistički značajno više vrijednosti od učenica na ljestvici nacionalizma i ljestvici rodnih uloga, dok su učenice religioznije. To znači kako učenici više prihvaćaju tradicionalnu podjelu rodnih uloga i skloniji su »nacionalnom ekskluzivizmu« od učenica, dok su učenice religioznije. S obzirom na te razlike između učenika i učenica, hipoteze H1a, H1b i H1c su prihvaćene.

Tablica 2. Razlike između učenika i učenica na ljestvicama religioznosti, stavova o nacionalizmu i stavova o rodnim ulogama i postmaterijalističkih vrijednosti

	<i>UČENICE</i>	<i>UČENICI</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>		
<i>nacionalizam</i>	2,86 (0,62)	3,09 (0,83)	3,18	0,002
<i>religioznost</i>	3,70 (0,94)	3,29 (1,08)	4,08	< 0,001
<i>rodne uloge</i>	2,08 (0,70)	2,69 (0,84)	8,08	< 0,001
<i>postmaterijalizam</i>	2,95 (1,04)	2,93 (1,12)	0,32	0,82

M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; t – t-omjer; p – razina rizika pri odbacivanju H₀

U Tablici 3 prikazani su koeficijenti korelacije između svih mjera korištenih u ovom istraživanju. Sve su povezanosti ljestvica stavova i

religioznosti u oba poduzorka ispitanika statistički značajne pri $p < 0,01$, ali snaga povezanosti nije velika. Najvažniji nalaz prikazan u toj tablici jest zamjetna razlika u stupnju povezanosti varijabli između poduzorka učenika i učenica, što dopunski potvrđuje prethodni nalaz o razlici u stavovima i religioznosti između učenika i učenica. U poduzorku učenika su mjere stavova i religioznosti snažnije povezane od onih utvrđenih na poduzorku učenica.

Tablica 3. Povezanosti rezultata na ljestvicama religioznosti, stavova prema nacionalizmu i rodnim ulogama te postmaterijalizma za poduzorke učenika i učenica (Pearsonov koeficijent korelacije)

	UČENICE				UČENICI			
	<i>nacionalizam</i>	<i>religioznost</i>	<i>rodne uloge</i>	<i>postmaterijalizam</i>	<i>nacionalizam</i>	<i>religioznost</i>	<i>rodne uloge</i>	<i>postmaterijalizam</i>
<i>nacionalizam</i>	1,00	0,38**	0,38**	-0,13*	1,00	0,51**	0,65**	-0,40**
<i>religioznost</i>	0,38**	1,00	0,25**	-0,17**	0,51**	1,00	0,32**	-0,05
<i>rodne uloge</i>	0,38**	0,25**	1,00	-0,17**	0,65**	0,32**	1,00	-0,30**
<i>postmaterijalizam</i>	-0,13*	-0,17**	0,17**	1,00	-0,40**	-0,05	-0,30**	1,00

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Mjera postmaterijalističkih vrijednosti uglavnom ima statistički značajnu povezanost s mjerama stavova i religioznosti u oba poduzorka ispitanika, ali je snaga tih veza niska, osobito kod učenica. Dosadašnja istraživanja koja su se bavila sličnom tematikom potvrđuju povezanosti tih stavova s postmaterijalističkim vrijednostima (Sekulić, 2011; Topić 2009).

S obzirom na utvrđene razlike po spolu te zbog različitog stupnja povezanosti mjernih varijabli u oba poduzorka, pri provedbi daljnjih statističkih postupaka obrade rezultata provedene su zasebno za poduzorak učenika i za poduzorak učenica. Ti su nalazi u skladu s nalazima prethodnih istraživanja. Istraživanja D. Bouillet (2004) i I. Jugović (2004) također su utvrdila postojanje razlika u stavovima o rodnim ulogama između muškaraca i žena. Jugović (2004) je stavove muškaraca i žena o rodnoj egalitarnosti procjenjivala s pomoću pet različitih ljestvica. U svakoj od ljestvica, barem na jednoj od čestica utvrđeno je kako žene imaju egalitarnije stavove s obzirom na podjelu rodnih uloga. Također,

kad je riječ o religioznosti, istraživanje Bezinović, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov (2005) utvrđuje razlike po spolu u stavovima o religioznosti (žene su se pokazale religioznijima od muškaraca). Kad je riječ o stavovima o nacionalizmu, rezultati su u skladu s pretpostavkom Anthonyja Smitha (1998), kako bi kod muškaraca trebali više biti izraženi osjećaji nacionalnog ponosa, patriotizma, pa i nacionalizma. On to tumači time da muškarci, u usporedbi sa ženama, imaju i više izražene patrijarhalne stavove te više podržavaju konzervativnu ideologiju. U istraživanju I. Ferić (2000) ta se pretpostavka nije potvrdila (ljestvicama nacionalnog ponosa nije potvrđena razlika između muškaraca i žena). Međutim, treba uzeti u obzir da je to istraživanje provedeno na uzorku starijih ispitanika u odnosu na dob ispitanika u ovom istraživanju te kako se utvrdilo i opadanje osjećaja nacionalnog ponosa s porastom dobi ispitanika.

U Tablici 2 prikazani su rezultati kojima je utvrđeno da ne postoje razlike u preferenciji postmaterijalističkih vrijednosti između učenika i učenica. Srednje vrijednosti za oba poduzorka vrlo su blizu vrijednosti 3, što pokazuje kako kod ispitanih učenika/ca prevladava mješoviti tip vrijednosti. Budući da nisu utvrđene statistički značajne razlike u izraženoći odabira postmaterijalističkih vrijednosti između učenika i učenica, postavljena hipoteza H2 se odbacuje. Takav nalaz nije u skladu s onim utvrđenim u istraživanju S. Puzića i P. Bezinovića (2011), koje je provedeno na srednjoškolskoj populaciji u dvjema hrvatskim županijama. U njemu je utvrđeno kako djevojke u objema županijama (Ličko-senjskoj i Primorsko-goranskoj) više od mladića preferiraju postmaterijalističke vrijednosti samorealizacije i osobne autonomije. Takvu pluralizaciju vrijednosti objašnjava se strukturnom ukorijenjenosti vrijednosno-normativnih podjela vezanih uz mušku i žensku sferu, koje usprkos modernizacijskim promjenama i dalje ostaju relevantnima (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000; Puzić i Bezinović, 2011). Nalaz u ovom istraživanju upućuje na drugu vrstu pluralizacije vrijednosti, koja se prepoznaje u dominaciji mješovitih tipova vrijednosnih orijentacija te prema Ilišin (2011) upućuje na usporenu modernizaciju društva.

Vezano uz testiranje H3a–H3c, u Tablici 4 prikazani su rezultati višestruke regresijske analize provedene odvojeno za poduzorak učenica i za poduzorak učenica u kojima su analizirani povezanost religioznosti i mjenjenih stavova s postmaterijalističkim vrijednostima.

Tablica 4. Odnos religioznosti te stavova prema nacionalizmu i rodnim ulogama s postmaterijalističkim vrijednosti

	UČENICE		UČENICI	
	β	p	β	p
<i>nacionalizam</i>	-0,03	0,66	-0,47	< 0,001
<i>religioznost</i>	-0,14	0,07	0,25	0,004
<i>rodne uloge</i>	-0,12	0,07	-0,08	0,43
<i>R</i>	0,21		0,44	
<i>R</i> ²	0,05		0,20	
<i>F</i>	4,07		13,37	
<i>p</i>	0,01		< 0,001	

β – vrijednost beta-pondera; *R* – koeficijent višestruke korelacije kriterija s prediktorima; *R*² – koeficijent višestruke determinacije; *F* – koeficijent analize varijance; *p* – razina rizika pri odbacivanju *H*₀

Regresijski model se pokazao statistički značajnim za oba poduzorka, no samo su na poduzorku učenika pojedine ljestvice stavova potvrđene kao statistički značajni prediktori. Koeficijent višestruke determinacije u poduzorku učenika objašnjava 20% ukupne varijance kriterijske varijable, a u poduzorku učenica samo 5% te na tom poduzorku nisu utvrđeni statistički značajni parcijalni doprinosi pojedinih varijabli (taj je model statistički značajan jer su *p*-vrijednosti β -pondera dviju od tri prediktorske varijable po iznosu bliske kritičnoj *p*-vrijednosti od 0,05; mogući problem multikolinearnosti u ovom slučaju nije izgledan zbog razmjerno niskih vrijednosti interkorelacija u poduzorku učenica /usp. Tablicu 3/). Na poduzorku učenika utvrđeni su statistički značajni parcijalni doprinosi stava o nacionalizmu (-0,47) i religioznosti (0,25) u objašnjavanju izraženosti postmaterijalističkih vrijednosti. Oni učenici koji imaju negativnije stavove o nacionalizmu imaju izraženije postmaterijalističke vrijednosti, a oni koji su religiozniji imaju i više izražene postmaterijalističke vrijednosti. Inglehart i Welzel (2007) smatraju kako su ravnopravnost spolova i tolerancija prema strancima, koja se u ovom istraživanju dijelom ispituje ljestvicom stavova o nacionalizmu, dva najvažnija smjera u kojima se u pogledu vrijednosnih promjena kreću postindustrijska društva. Što se tiče religioznosti, ti autori smatraju kako u postindustrijskim društvima ona zbog svoje duboke ukorijenjenosti u društvo ne nestaje, nego dolazi do preobrazbe njezine funkcije. Preobražava se od institucionaliziranih oblika dogmatske religioznosti koja nude apsolutna pravila ponašanja k individualiziranim duhovnim pitanji-

ma koja osobi ispunjavaju potrebu za smislom života (Inglehart i Welzel, 2007).

Modeli provedenih višestrukih regresijskih analiza pokazali su se statistički značajnima, ali ne indiciraju stanje istražene populacije dovoljno jasno za kvalitetnu interpretaciju u odnosu na postojeću literaturu i postavljene hipoteze. Zato su se odnosi stavova i izraženih postmaterijalističkih vrijednosti kod učenika i učenica pokušale preciznije i dopunski utvrditi provedbom diskriminativne analize. Učenici i učenice su prema svojem rezultatu na indeksu postmaterijalističkih vrijednosti podijeljeni u tri skupine: učenici/ce s nisko izraženim postmaterijalističkim vrijednostima (vrijednosti 0, 1 i 2), učenici/ce sa srednje izraženim postmaterijalističkim vrijednostima (vrijednost 3) i učenici/ce s visoko izraženim postmaterijalističkim vrijednostima (vrijednosti 4, 5 i 6). Sve tri skupine ispitanika slične su brojnosti i u poduzorku učenica (31,92%, 39,23% i 28,84%) i u poduzorku učenika (32,47%, 34,41% i 33,11%). Na tim skupinama, zasebno za poduzorak učenica i za poduzorak učenika, primijenjena je diskriminativna analiza s ciljem utvrđivanja razlika u izraženosti religioznosti i mjerenih stavova između skupina s različito izraženim stupnjem postmaterijalističkih vrijednosti. U Tablici 5 i Tablici 6 prikazani su rezultati statistički značajnih diskriminativnih analiza za svaki od dvaju poduzoraka kao i prosječne vrijednosti skupina učenika i učenica s različito izraženim stupnjem postmaterijalističkih vrijednosti na ljestvicama religioznosti, nacionalizma i rodnih uloga.

U poduzorku učenica (Tablica 5) diskriminativna funkcija razlikuje skupinu učenica s visokim stupnjem postmaterijalističkih vrijednosti od skupina učenica s nisko i srednje izraženim postmaterijalističkim vrijednostima. Skupinu učenica s visokim stupnjem postmaterijalističkih vrijednosti, u odnosu na druge dvije skupine, karakteriziraju izraženi niži prosječni rezultati na ljestvicama religioznosti (3,45), rodnih uloga (1,94) te nacionalizma (2,79). Utvrđeno je kako religioznost najbolje diskriminira skupine učenica s različitim vrijednostima indeksa postmaterijalističkih vrijednosti, iako, prema regresijskom modelu, nema statistički značajan parcijalni doprinos u objašnjenju indeksa postmaterijalističkih vrijednosti. Religioznost najviše diskriminira skupinu učenica s izraženijim postmaterijalističkim vrijednostima od skupina s izraženim i mješovitim i materijalističkim vrijednostima. Taj je nalaz u suglasju s tvrdnjom Ingleharta i Welzela (2007) kako su materijalističke vrijednosti povezane s tradicionalnim oblikom religioznosti i traženjem izvanjskih oblika autoriteta.

Tablica 5. Diskriminativna analiza skupina učenika s različitim stupnjem izraženosti postmaterijalističkih vrijednosti na ljestvicama religioznosti te stavova o nacionalizmu i rodnim ulogama

<i>diskriminativna funkcija</i>	λ	Rc	$W\lambda$	χ^2	df	p
<i>l</i>	0,04	0,20	0,95	13,04	6	0,042
<i>matrica strukture</i>						
<i>l</i>						
<i>nacionalizam</i>	0,47					
<i>religioznost</i>	0,84					
<i>rodne uloge</i>	0,72					
<i>centroidi skupina</i>						
<i>l</i>						
<i>niska vrijednost</i>	0,22					
<i>srednja vrijednost</i>	0,04					
<i>visoka vrijednost</i>	-0,31					
<i>skupine prema izraženosti postmaterijalističkih vrijednosti</i>						
<i>nizak (n = 83)</i>						
<i>osrednji (n = 102)</i>						
<i>visok (n = 75)</i>						
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>nacionalizam</i>	2,96	0,58	2,83	0,64	2,79	0,62
<i>religioznost</i>	3,85	0,85	3,77	0,78	3,45	1,13
<i>rodne uloge</i>	2,22	0,74	2,08	0,67	1,94	0,68

λ – svojevrsna vrijednost diskriminativne funkcije; Rc – koeficijent kanoničke korelacije; $W\lambda$ – koeficijent Wilksove lambda diskriminativne funkcije; χ^2 – test statističke značajnosti diskriminativne funkcije – χ^2 -test; df – stupnjevi slobode; p – razina rizika pri odbacivanju diskriminativne funkcije (χ^2 -test); M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; n – broj ispitanika u skupini

U poduzorku učenika (Tablica 6) diskriminativna funkcija razlikuje skupine učenika s niskim rezultatima na indeksu postmaterijalističkih vrijednosti od skupina učenika s visoko i srednje izraženim postmaterijalističkim vrijednostima. Skupinu učenika s nisko izraženim postmaterijalističkim vrijednostima karakteriziraju viši prosječni rezultati na ljestvici stava o nacionalizmu (3,50) i ljestvici stavova o rodnim ulogama (2,98) u odnosu na rezultate drugih dviju skupina. Ljestvica stavova o nacionalizmu najbolje diskriminira skupinu učenika s izraženijim postmaterijalističkim vrijednostima od onih skupina učenika s niskim i srednjim postmaterijalističkim

vrijednostima. Takav je nalaz također u skladu s onim što Inglehart i Welzel pretpostavljaju za postmaterijalističke vrijednosti. Jedna je od njihovih osnovnih pretpostavki o prijelazu s materijalističkih k postmaterijalističkim vrijednostima otvorenost prema stranaca i različitosti te njihovo prihvaćanje, a što je (jednim dijelom) bilo mjereno ljestvicom stavova o nacionalizmu.

Tablica 6. Diskriminativna analiza skupina učenika s različitim stupnjem indeksa postmaterijalističkih vrijednosti na ljestvicama religioznosti te stavova o nacionalizmu i rodnim ulogama

<i>diskriminativna funkcija</i>	λ	<i>Rc</i>	<i>Wλ</i>	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
<i>l</i>	0,22	0,42	0,82	29,70	6	< 0,001
<i>matrica strukture</i>						
<i>l</i>						
<i>nacionalizam</i>	0,88					
<i>religioznost</i>	-0,01					
<i>rodne uloge</i>	0,63					
<i>skupine prema izraženosti postmaterijalističkih vrijednosti</i>						
<i>centroidi skupina</i>						
<i>l</i>						
<i>niska vrijednost</i>	0,62					
<i>srednja vrijednost</i>	-0,12					
<i>visoka vrijednost</i>	-0,50					
<i>skupine prema izraženosti postmaterijalističkih vrijednosti</i>						
<i>nizak (n = 50) osrednji (n = 53) visok (n = 51)</i>						
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>nacionalizam</i>	3,50	0,76	2,98	0,82	2,75	0,72
<i>religioznost</i>	3,42	1,10	3,39	1,11	3,43	0,99
<i>rodne uloge</i>	2,98	0,81	2,65	0,81	2,39	0,82

λ – svojstvena vrijednost diskriminativne funkcije; *Rc* – koeficijent kanoničke korelacije; *Wλ* – koeficijent Wilksove lambda diskriminativne funkcije; χ^2 – test statističke značajnosti diskriminativne funkcije – χ^2 -test; *df* – stupnjevi slobode; *p* – razina rizika pri odbacivanju diskriminativne funkcije (χ^2 -test); *M* – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija; *n* – broj ispitanika u skupini

Rezultati diskriminativnih analiza pokazuju kako je u oba poduzorka samo prva diskriminativna funkcija statistički značajna, ali je ona »snažnija« u poduzorku učenika ($W\lambda = 0,82$) u odnosu na onu u poduzorku učenica ($W\lambda = 0,95$). Zamjetno je kako je s obzirom na izraženost postma-

terijalističkih vrijednosti u poduzorku učenica najizraženija diskriminativna varijabla *religioznost*, a u poduzorku učenika diskriminativna varijabla *stav o nacionalizmu*. Nalazi ovog istraživanja općenito su u skladu s onim što Inglehart i Welzel (2007) pretpostavljaju za indeks postmaterijalizma. Više vrijednosti na indeksu imaju one učenice koje su religiozne, dok kod učenika više vrijednosti imaju oni koji manje prihvaćaju stavove o nacionalizmu. Utvrđene razlike nalaza indiciraju različit način generiranja postmaterijalističkih vrijednosti kod učenika i učenica. Usprkos statističkoj značajnosti regresijskih modela, na uzorku učenica niti jedna od ljestvica nije imala statistički značajan parcijalni doprinos u objašnjenju postmaterijalističkih vrijednosti, dok kod učenika ljestvica stavova o rodnim ulogama nije imala statistički značajan parcijalni doprinos. No, diskriminativnom analizom su utvrđene razlike u religioznosti i stavovima o nacionalizmu i rodnim ulogama i kod učenica i učenika s obzirom na različito izražene postmaterijalističke vrijednosti. Hipoteze H3a–H3c stoga se mogu barem provizorno prihvatiti.

6. Zaključak

S obzirom na cilj ovog istraživanja može se zaključiti kako su religioznost te stavovi o nacionalizmu i podjeli rodnih uloga povezani s postmaterijalističkim vrijednostima splitskih srednjoškolaca. Zbog utvrđenih razlika između učenika i učenica, multivarijatne su analize (regresijske i diskriminativne) provedene posebno za oba poduzorka. Utvrđeno je kako skup varijabli statistički značajno objašnjava postmaterijalističke vrijednosti učenica, ali pritom niti jedna od ljestvica nema statistički značajan parcijalni doprinos. Kod učenika statistički značajan parcijalni doprinos u objašnjenju postmaterijalističkih vrijednosti imaju religioznost i ljestvica stavova o nacionalizmu. Povezanost tih stavova s postmaterijalističkim vrijednosnim orijentacijama u skladu je s Inglehartovom teorijom o promjeni stavova koja se događa s promjenom vrijednosti. Nadalje, utvrđeno je da među ispitanim učenicima i učenicama prevladava mješoviti tip vrijednosti koji je moguće objasniti na više načina. Inglehart i Welzel (2007) navode kako će postmaterijalističke vrijednosti biti izraženije u onim društvima koja su bila sigurna i dulje imala ekonomski rast. Nasuprot tomu, hrvatsko je društvo na početku devedesetih godina 20. stoljeća prešlo na kapitalističko tržišno uređenje koje je pratilo nestabilno razdoblje tranzicije, dodatno otežano ratnim prilikama. Nakon određenog razdoblja stabilnosti i napretka,

od polovine 2008. godine hrvatsko je gospodarstvo skliznulo u višegodišnju ekonomsku recesiju, što prati rast nezaposlenosti i gospodarska destabilizacija (Matika i Ogorec, 2012). Dobiveni rezultati odnosa vrijednosti splitskih srednjoškolaca razumljivi su i djelomice očekivani s obzirom na to da je, prema Inglehartu, ekonomski napredak jedan od preduvjeta za prelazak od materijalističkih prema postmaterijalističkim vrijednostima, a Hrvatska je prošla kroz dva nestabilna razdoblja. Također, prema Inglehartu i Welzelu (2007) očekuje se postojanje različite brzine prelaska s materijalističkih na postmaterijalističke vrijednosti u društvima koje imaju različite brzine društveno-ekonomskog napretka.

S obzirom na religioznost i mjerene stavove, utvrđeno je kako je i kod učenika i kod učenica religioznost najviše prihvaćena. To se može pripisati utjecaju Katoličke crkve na prostoru Hrvatske, što potvrđuju rezultati istraživanja I. Tomić-Koludrović (2015) provedenom na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske (čak 91,2% građana Hrvatske navelo je kako pripada vjerskoj zajednici, a njih čak 85,7% izrazilo je pripadnost katoličkoj vjerskoj zajednici). Prihvaćanje tradicionalne podjele rodni uloga najmanje je izraženo, što je u skladu s drugim istraživanjima koja su se provodila na području Hrvatske, a koja pokazuju i konstantan porast egalitarnosti hrvatskog društva (Sekulić i Šporer, 2006; Sekulić, 2011). Prema Inglehartu i Welzelu (2007), kretanje društva prema rodnoj ravnopravnosti jedan je od najvažnijih preduvjeta za prihvaćanje postmaterijalističkih vrijednosti. Takvi nalazi istraživanja su sukladni prethodim istraživanjima slične tematike (Sekulić 2011; Županov 2011 [1995]). Sekulić (2011) konstantan pad rodnog konzervativizma naziva »tankom niti modernizacije«. Iako su vidljivi neki retradicionalizacijski trendovi, poput visoke religioznosti kod učenika i učenica, konstantan porast egalitarnosti u stavovima o rodim ulogama navodi na zaključak da retradicionalizacije nije potpuna. Jedno od ograničenja ovog rada nedovoljna je istraženost teme retradicionalizacije i stavova koji su s njom povezani pa bi se u budućim istraživanjima trebale osigurati empirijske pretpostavke za donošenje preciznijih zaključaka o retradicionalizacijskim trendovima među mladima u Hrvatskoj. Važan nalaz ovog istraživanja jest da su na svim ispitanim ljestvicama utvrđene statistički značajne razlike između učenika i učenica, što upućuje na to da bi se buduća istraživanja slične tematike trebala provoditi odvojeno za učenike i učenice te usmjeriti na izučavanje te razlike.

Nadalje, ljestvica religioznosti i ljestvice stavova statistički su značajno, ali ne i u velikoj mjeri, objašnjavale izraženost postmaterijalističkih vrijednosti. Tek nakon grupiranja učenika i učenica u tri skupine po njihovu stupnju prihvaćanja postmaterijalističkih vrijednosti taj je odnos između religioznosti i preferencije tih stavova bio jasnije utvrđen. Više stupnjeve prihvaćanja postmaterijalističkih vrijednosti ponajprije imaju one učenice koje su manje religiozne, dok kod učenika više stupnjeve preferiranja postmaterijalističkih vrijednosti imaju primarno oni koji manje prihvaćaju stavove o nacionalizmu.

Jedno je od glavnih ograničenja ovog istraživanja prigodni uzorak na kojem se istraživanje provodilo, kao i činjenica da su u uzorku učenici podzastupljeni u odnosu na učenice. U budućim istraživanjima te teme u analizama bi se trebalo oslanjati na reprezentativan uzorak kako bi se dobili pouzdaniji i stabilniji podatci o istraživanoj populaciji i omogućilo bolje zaključivanje. Iako su u ovom istraživanju korištene ljestvice mjerenih stavova i religioznosti validirane na uzorku srednjoškolaca, a njihove metrijske karakteristike poboljšane, u budućim istraživanjima preporučuje se dodatno posvetiti prilagođavanju instrumenta srednjoškolskoj populaciji. S ciljem utvrđivanja vremenske dimenzije formiranja stavova o nacionalizmu i o rodnim ulogama te religioznosti kod srednjoškolaca preporučuje se provedba panel-istraživanja koja bi omogućila praćenje promjena u vrijednostima učenika od nižih prema višim razredima srednje škole. Usto bi bilo korisno, neovisno o vremenskoj dimenziji nacрта budućih istraživanja, mjeriti i stavove roditelja srednjoškolaca kako bi se u obzir uzeli i izravni socijalizacijski utjecaji na vrijednosti mladih.

LITERATURA

- Abbott, James R. (2001). »Facts, Values, and Evaluative Explanation: Contributions of Leo Strauss to Contemporary Debates«, *The American Sociologist*, 32 (1): 50–77.
- Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen i Turner, Bryan S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Baranović, Branislava (2000). »Slika« žene u udžbenicima književnosti. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Bezinović, Petar, Marinović-Bobinac, Ankica i Marinović-Jerolimov, Dinka (2005). »Kratka ljestvica religioznosti: validacija na uzorku adolescenata«, *Društvena istraživanja*, 14 (1–2): 135–153.
- Bouillet, Dejana (2004). »Odnos mladih prema vrijednostima i činiteljima obiteljskog života«, *Sociologija sela*, 42 (1–2): 173–194.

- Cifrić, Ivan (1996). »Tranzicija i transformacija – između norme i prakse«, *Socijalna ekologija*, 5 (2): 135–153.
- Cvjetičanin, Biserka i Katunarić, Vjeran (1998). *Kulturna politika Republike Hrvatske: nacionalni izvještaj*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- Čulig, Benjamin, Fanuko, Nenad i Jerbić, Velibor (1982). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih: rezultati istraživanja provedenog u SR Hrvatskoj 1981. godine*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Ferić, Ivana (2000). »Neke sociodemografske i kontekstualne odrednice nacionalnog identiteta«, *Društvena istraživanja*, 9 (4–5): 545–565.
- Franičević, Vojmir (2002). »Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj«, *Politička misao*, 39 (1): 3–34.
- Galić, Branka (2006). »Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire«, *Revija za sociologiju*, 37 (3–4): 149–164.
- Giddens, Anthony (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Ilišin, Vlasta (2002). »Mladost, odraslost i budućnost«, u: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 27–46.
- Ilišin, Vlasta (2011). »Vrijednosti mladih u Hrvatskoj«, *Politička misao*, 48 (3): 82–122.
- Ilišin, Vlasta i Radin, Furio (2002). »Društveni kontekst i metodologija istraživanja«, u: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 13–26.
- Inglehart, Ronald F. (2008). »Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006«, *West European Politics*, 31 (1–2): 130–146. doi: 10.1080/01402380701834747
- Inglehart, Ronald i Abramson, Paul R. (1995). *Value Change in Global Perspective*. Michigan: University of Michigan.
- Inglehart, Ronald i Baker, Wayne E. (2000). »Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values«, *American Sociological Review*, 65 (1): 19–51.
- Inglehart, Ronald i Welzel, Christian (2007). *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija: slijed ljudskog razvitka*. Zagreb: Politička kultura.
- Jugović, Ivana (2004). *Zadovoljstvo rodnim ulogama*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Matika, Dario i Ogorec, Marinko (2012). »Gospodarska kriza i poželjnost odabira vojnog poziva«, *Društvena istraživanja*, 21 (1): 121–136. doi: 10.5559/di.21.1.07
- Myers, David G. (1993). *Social psychology. 4th Edition*. New York: McGraw-Hill.
- Puzić, Saša i Bezinović, Petar (2011). »Regionalne i rodne razlike u vrijednosnim stavovima srednjoškolaca u dvjema hrvatskim županijama: tranzicija, modernizacija i promjene vrijednosti«, *Revija za sociologiju*, 41 (2): 213–238. doi: 10.5613/rzs.41.2.4
- Ritzer, George (1997). *Suvremena sociološkijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

- Sekulić, Duško (2011). »Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena«, *Politička misao*, 48 (3): 35–64.
- Sekulić, Duško i Šporer, Željko (2006). »Religioznost kao prediktor vrijednosnih orijentacija«, *Revija za sociologiju*, 37 (1–2): 1–19.
- [Smith, Anthony D.] Smit, Antoni, D. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: XX vek.
- Tomić-Koludrović, Inga (2015). *Pomak prema modernosti: žene u Hrvatskoj u razdoblju zrele tranzicije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Tomić-Koludrović, Inga i Kunac, Suzana (2000). *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Udruga građana Stope nade.
- Tomić-Koludrović, Inga i Lončarić, Danijela (2006). »Promjene rodni uloga u procesima modernizacije: usporedba Austrije i Hrvatske«, *Acta Iadertina*, 3: 55–71.
- Tomić-Koludrović, Inga i Petrić, Mirko (2007). »Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije«, *Društvena istraživanja*, 16 (4–5): 867–889.
- Topić, Martina (2009). »Rod i nacija. Očuvanje (i kreacija) nacionalnog identiteta kroz rodno diskriminacijsku nacionalističku politiku: slučaj Hrvatske iz devedesetih«, *Sociološki pregled*, 43 (2): 185–207.
- Županov, Josip (1995). *Poslije potopa*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Županov, Josip (2011 [1995]). »Hrvatsko društvo danas – kontinuitet i promjena«, *Politička misao*, 48 (3): 145–163.
- Warren, Karen J. (2006) »Snaga i obećanje ekološkog feminizma«, *Kruh i ruže*, 30: 44–55.

Relationships between Post-materialistic Values and Religiousness, Attitudes towards Nationalism, and Attitudes towards Gender Roles among High School Students in the City of Split

Petra SINOVIĆ

*Podstrana, Croatia
sinovic.p@gmail.com*

Boris MILAVIĆ

*Department of Anthropological Kinesiology, Faculty of Kinesiology, University of Split, Croatia
boris.milavic@kifst.hr*

Vesna TRUT

*Croatian Defence Academy "Dr. Franjo Tuđman", Zagreb, Croatia
vesna.trut@morh.hr*

According to Inglehart's modernisation theory, socio-economic growth leads to changes in values. Following a longer period of economic growth, a gradual change from materialistic to post-materialistic values is established. The main goal of this study, which is based on Inglehart's theory, was to assess the relationship between post-materialistic values on one side and religiousness, attitudes towards nationalism, and attitudes towards gender roles on the other among high school students in the city of Split. The research was conducted on a convenience sample of 427 high school students from Split (there were 269 female students and 158 male students) with the average age of 17 years. The results indicated that the students from the sample had mixed materialistic and post-materialistic values. Statistically significant differences were found between male and female students in all measured variables. For this reason, analyses were conducted separately by gender. Using multiple regression analysis, it was established that the model with post-materialistic values as the outcome was statistically significant regardless of gender. Discriminative analysis additionally showed that the measured attitudes discriminated groups of students with different levels of post-materialistic values (most prominently, attitudes towards gender roles and religiousness among female students, and attitudes towards nationalism and gender roles among male students). The main finding of the study was that of a difference between male and female students in terms of measured religiousness and two sets of attitudes, as well as gender differences in the relationship between the measured religiousness and the measured attitudes on one side and post-materialistic values on the other. Higher post-materialistic values were associated with lower religiousness among female students and lower acceptance of nationalism among male students.

Key words: Inglehart's modernisation theory, gender roles, nationalism, post-materialism, religiousness, high school students